

H r a v š a c h y.

V latině napsal Dominik Ludovici,
přeložil Josef Jungmann.

Nechť pro mě každý svou se nese za libostí,
jen když se srovnává, co koná, s počestností;
mne vojna těšívá, však vojna žertovná,
již vede pouhý vtip, ne ruka bojovná.

Mé celé bojiště na stolku hracím stojí,
a k službě vojenské jsou šiky barvy dvojí.
Na osmkrát osmero mé pole změřeno,
a vojsko v čtvero řad po osmi zděleno.

Hned v druhém pořadí jich pěchota jest věrná;
vždy první do boje; zde bílá, tamto černá.
Za tímto průčelím jsou vyšší stavové,
dva střelci mysliví a dva rytířové.

Pak tam zde hrubý slon nejapně zdvihá kroky,
s svou tíží věžatou a uzavírá boky.
Než statná královna se k králi stavuje,
a za celý i šik, kdy třeba, bojuje.

Již čelem odporným se měří vojska obě,
již nastal k bitvě čas, i vyjdou proti sobě.
Jest rozmanitý boj i chůze rozličná,
neb každý k potkání svou vlastní cestu má.

Uprímo pěchota se k bitvě běře v čele,
však zpátkem nesmí jít, kdy postoupila směle,
než jestli stranou v příč ji potká nepřítel,
můž zabít jej, a jít v to místo, které měl;

a jestli náhodou neb chvalnou schytralostí
kdy píšek do pole se posledního vhostí,
hned z něho pán, a jak kdy víc užitečný,
buď střelec, nebo slon, neb rytíř statečný.

To píšek: ale pop (tak nazvi jinak střelce),
ten příčkou podává se na daleké smělce;
A jako na bílém vždy jeden obcuje,
tak druhý na černém se poli zdržuje.

Slon může sem a tam, však rovnou cestu tříti
zpět, před se, po boku mu dovoleno jíti.
By ale bez trestu ti všickni chodili,
buď že by krokem šli, neb honem kvapili,
buď prázdno před nimi: neb toto dobře vězte,
že nesmí žádný jít, když něco je mu v cestě;
jen rytíř bojovný se všudy podává,
a vůkol udatně strach z sebe vydává.

Ten šiku žádnému, ni hradbám nevyhne se,
a skokem v tábory se nepřátelské nese.
Jest, že ho proradí zlá někdy odvaha,
však, vězen, dvojího sám měří na vraha:
tu, která menší jest, si vyvolíš nehodu,
neb často vyhrá ten, kdo menší běře škodu.

Co díím, jak štěstí tu se mění vrtkavé,
jak strach a naděje hned tamto, hned zde je:

Co dím, jak důvtipně se proti sobě zbrojí,
co sobě za klamy, co za ouklady strojí.

Pokoutně počínáv, jsa plný tajné lsti,
vyběhne náhle pop a dojde kořisti.
Pop dojde kořisti; než bídník z nenadání
pad v ruce jinému, i sám se neubrání.

Cos chtěje velkého, z tvých šiků vyráží,
a v husté vrahů tmy se rytíř odváží;
nešťastný bojovník ! nestráhlť se oukladu;
jest vůkol nepřítel, i vpředu past, i vzadu.

Vrazí-li na píska kdes nepřátelského,
jest hanebná to smrt, když padne od něho.
Co zde chce královna ? či zkázy žádá ona ?
Ta tryskem přepadne buď střelce nebo slona.

Nechť přepadne, avšak bez pomsty nebude;
jí k ztráty náhradě, hned rytíř dobude:
on tiše v sousedstvu již dávno očihoval,
a k náhlé potřebě svou pomoc tajně choval.

Teď rychle z táborů se řítí plukové,
a kudy jíti lze, jdou statní rekové;
zde černý bílého, co vězně, náhle sepne,
tam bílý černého zas nepřátelsky tepne:

kdo zdál se padati, ten nepřítele zbil,
a v léčku vběhl ten, kdo léčku nastrojil.
A bitva veškerem se na bojišti strhne,
ten kdo porazí, ten hledá, kam se vrhne.

Jest outěk, seč a dav, a padá sedlák, pán:
již každý v srdci mní, že druhý překonán:
Než všecko neplatno; vždy bitva půjde dále,
leč že, koho vyzuje, neb zajme v kořist krále;
NEB KRÁLEM STOJÍ BOJ; a obstojí-li král,
tvé štěstí; padne-li, tu nešťastně si hrál !

I protož o něho všem bojovníkům péče,
jen jeho samého všech zastávají meče.
Když strastným osudem král pužen ubíhá,
a vítěz nepřítel nan zbrání nalíhá,

Tu, dostal ! vykřikne; král vehnán do šach matu:

Již není nikudy ni útěku, ni zvratu.

Tak bitva skončena, a tudy po hře jest,
z níž jeden HANBU má, a druhý běře ČEST.

Univ. prof. dr. Em. Chalupný, Tábor,

H r a v š a c h y z hlediska sociologického

Táborským šachistům budiž ku cti, že z jejich řad vyšla tato pozoruhodná úvaha významného sociologa, jehož vzpomínáme mezi prvými propagátory šachové hry v Táboře. Jeho sociologický rozbor vztahu šachové hry k jednotlivým složkám kultury platí dodnes. Jeho úvaha o vývoji kultury a její vliv na zákonnitý zánik brutálnosti a válek, je obzvláště aktuální v dnešní době. Považuji proto úvahy dr. Chalupného za dosud živé a uvádím je proto podle Čs. šachu č. 1 z r. 1936 v plném znění:

"Předmět úvahy této, sociologický rozbor šachové hry, bude se mnohým vzdáleným pozorovatelům zdát pokusem titěrným a zbytečným. A přece již před staletími, dávno před vznikem sociologie jako zvláštní samostatné vědy, bylo z hlediska sociologického o této hře přemýšleno. Zvláště významný doklad toho máme v dějinách československých. Josef Jungmann v časopise "Hlasatel" roku 1806, - zajímavou shodou okolností právě v témž časopise a téhož roku, kdy týž spisovatel vydal tam své "Rozmlouvání o českém jazyku", základní kámen národního programu podnes platný - v článku o hře v šachy pronesl výrok právem často citovaný:

"Jestliže hry vůbec hodny jsou pozornosti jak politika, tak učitele a správce mravnosti, poněvadž netoliko s povahou lidu v úzkém spojení stojí, alebrž i touž povahu a mravy jeho vedle jiných prostředků vzdělávají a řídí: zasluhuje, tuším, té pozornosti dvojnásobně ta hra, která mimo to i sama v sobě nejušlechtlejší a nejdůmyslnější jest, i k vybroušení rozumu a zostření vtipu přenáramně prospívá. Ta přešlechtilá, předúmyslná, poučující hra, nebo raději všech her královna, jest h r a š a c h o v á."

Již několikrát mohl jsem při jiných příležitostech poukázat na sociologický důmysl Jungmannův, jež veliký vůdce našeho národního probuzení projevovav dávně před ustavením sociologie soustavně; totéž možno konstatovat i o jeho názoru na šachy. Sociologie jest věda o kultuře, čili civilizaci jako celku, kdežto jiné vědy sociální zkoumají jednotlivé složky tohoto celku: politiku, výchovu, hospodářství, náboženství atd. Hledisko sociologické tedy zaujímáme, když jednáme o kultuře jako celku, nebo když zkoumáme poměr jednotlivých složek k tomuto celku, nebo posléze když srovnáváme několik složek kultury; neboť toto srovnávání nutně přesahuje hranice složky jednotlivé, nemůže tedy býti podnikáno v rámci žádné sociální vědy speciální, nýbrž jedině v rámci sociální vědy všeobecné - sociologie. Jungmann v citované větě uvádí ve spojení několik složek kultury: hru, politiku, výchovu, mravnost, povahu lidu, tedy čtyři kategorie; jde tedy v sociologickém zobecnování značně daleko. I další obsah jeho článků bere se týmž duchem. Jungmann uvádí na příklad vtipný výrok, jež podnes často slyšíme od nepřítelů šachové hry - že hra ta jest jako hra příliš pracná, jako práce příliš hravá." Nezkoumajíce zatím pokud výrok ten je věcně správný a pokud nesprávný, můžeme konstatovat, že oba pojmy v něm obsažené - práce a hra - jsou základními kategoriemi kulturních činností, a tedy jejich srovnání je rovněž sociologickým.

Dále uvádí Jungmann "mravná naučení", vyplývající ze šachové hry dle spisku slavného vynálezce hromosvodu a politika Benjamina Franklina. V poučkách těch opět se shledáváme s kategoriemi již citovanými (hrou, mravností, výchovou a politikou) a ještě s vojenskou strategií a taktikou.

Tím vším jasně jest prokázáno, že hra v šachy, jakkoli posud se jí nedostalo zevrubného a vyčerpávajícího rozboru sociologického, přec ode dávna, půl století i déle před vystoupením prvních představitelů moderního šachu evropského, Morphyho a Andersena, dávala

bystrým pozorovatelům, kteří sami odborníky nebyli, podnět k úvahám sociologickým. A zároveň seznáváme, že úvahy ty, ať jejich autoři byli od sebe tak vzdáleni jako Franklin a Jungmann, vesměs točily se kolem jednoho problému základního, totiž problému, jaký je vztah šachové hry k jednotlivým složkám civilizace.

Problému tomu se nevyhýbali ani sami šachoví specialisté. Přední šachový theoretik i praktický hráč z konce 19. století Tarrasch se vyslovil: Hra v šachy je sportem, ale v podstatě je to umění. Tarrasch uvádí zde složku kultury, o níž Franklin a Jungmann ve spojení se šachy nemluvili - umění. Neměl-li pro uměleckou stránku šachů smysl technik Franklin, překvapuje nedostatek této zmínky u Jungmanna, jenž byl velkým umělcem slova. Ještě víc než Tarrasch zdůrazňoval umělecký charakter šachové hry theoretik moderního směru Réti. Volil k tomu arci kriterium jednostranné, náladovou inspiraci, a proto jevil se mu pravým umělcem na příklad Bogoljubov, jehož výkony jsou kolísavé, a nejevily se mu pravými umělci mistři světa Lasker a Capablanca, kteří až do svého střetnutí v Havaně 1921 měli vždy a všude úspěch; Réti dovozoval, že hráč, který nikdy hlouběji nezakolísá, není pravou uměleckou povahou, a že Lasker je vlastně filosof, Capablanca virtuos šachové techniky.

Připomeneme-li si k tomu, že v šachu vedle tzv. praktické hry se pěstuje jednak tzv. theorie, jednak úlohářství, jež bývá nazýváno šachovým uměním po výtce, přibývá tím k dosavadním uvedeným kategoriím kultury umění a ještě jedna složka - theorie. I máme tu již dost bohatý materiál pro řešení problému, jaký je vztah šachové hry k jednotlivým složkám kultury, a zároveň vidíme, že jde tu o problém značně složitý. Jsme nuceni se vypořádat nejméně s devíti složkami kultury, jimiž jsou: hra, práce, sport, umění, výchova, mravnost, politika, vojenství a povaha lidu.

První otázka jest: Náleží šachová hra výhradně do jediné kategorie kultury či zároveň do kategorií několika?

Zde je třeba připomenout jednu základní poučku ze všeobecné sociologie. Citované složky kultury nejsou složkami téhož řádu, nýbrž náleží do tří rozdílných kategorií všeobecných. Povaha lidu jest činitel, působící na kulturní děje: práce a hra jsou děje, neboli činnosti, působené lidmi jako činiteli; a politika, umění atd. jsou výsledky nebo útvary kulturních činností. Určitý jednotlivý jev či bytost může náležet, i když jest jednoduchý, do rozdílných kategorií dle toho, s kterého hlediska jej pozorujeme. Tak zvaná "nesmrtelná partie" Anderssenova jest v ý t v o r e m s hlediska svého původce, činitele, táž partie může však být i č i n i t e l e m, pozorujeme-li s toho hlediska, že dáma působí lidem zábavu a poučení. A posléze hra v šachy sama, pozorujeme-li ji jakožto děj (tj. hraní), je kulturní činností.

Z toho vyplývá, že pro soustavné sociologické zařazení hry šachové některé z uvedených složek nemají významu. Příklad: hra v šachy jest ve spojení s povahou lidu, ale toto faktum nám ještě nepovídá nic pro řešení problému nadhozeného na příklad Tarraschem: je šach spíše sportem či uměním či obojím?

To vede ke druhé otázce - poměru mezi hrou v šachy a sportem. Je známo, jaká rozpačitost a zmatek je v zařazování šachových zpráv do časopisů. Zprávy ty se ocitují někdy v rubrice sportovní, jindy v zprávách denních (kronice či lokálkách), jindy v rubrice samostatné. Z toho vysvítá, že se cítí, že sice mezi šachy a sportem jest nějaký vztah, ale také že šach jest ještě cosi jiného nežli sport, pokud sportem rozumíme obvyklý obsah "sportovních" rubrik: kopanou, tenis, hokey, boxování, plavectví, veslařství atd. Všecky tyto druhy "sportu" jsou výkony tělesnými a po té stránce se shodují s "tělocvikem" všech soustav a naprosto se různí od šachové hry, úplně prosté všeho tělocviku. Ale způsob, kterak se "sportovní" kopaná, tenic atd. pěstují, shoduje se s podniky šachovými a různí se od "tělocviku" (sokolského, školského, lékařského, domácího atd.). Tímto "sportovním" způsobem se rozumí jednak zachování určitých řádů výslovně stanovených (úprava zápasů a závodů, počítání bodů, snaha po vítězství či rekordy atd.), jednak povšechné chování tzv. sportovní, totiž chování, označované anglickým výrazem "fair play" a blízké gentlemanství; a za třetí shoduje se šach se "sportem" v rozlišování účelu

výdělečného (profesionalismu) od nevýdělečného (amatérství).

Při hlubším rozboru shledáváme tedy v běžné kategorii "sport" živel dvojí: jednak živel obsahový (co je předmětem toho či onoho sportu), jednak živel formální (kterak a proč, resp. za jakým účelem sport se pěstuje). Tato dvojsmyslnost a zejména otázka účelová ukazuje že pojem sportu je nepřesný a proto vědecky bezcenný. Neboť, uznáváme-li za základní složky kategorie kulturních činností "práci" a "hru", pak vidíme, že "sport" patří do těch obou, ač zásadně různých složek dle účelu, k jakému jest pěstován v jednotlivých případech: sport profesionální je výdělečnou prací stejně jako práce učitele tělocviku těsaře, atd., sport amatérský je hrou stejně jako sváteční hra v kuželky, když se nehraje o peníze. Jak patrně, pokud jde o kategorii kulturních činností: práce a hry, může hra v šachy náležet brzy do té, brzy do oné, dle kritérií zevních, nešachových, a proto po této stránce nemohou zmíněné složky rozřešit vlastní problém zařazené hry šachové v rámec kultury.

Je však ještě jedna složka kategorie kulturních činností, která má k šachu vztah: je to boj. Obsahově hra v šachy jest bojem mezi dvěma odpůrci. Pochopitelně tato bojovná stránka bývá často ocenována právě jako vhodný cvičný prostředek pro vojáky a zejména důstojníky. Právě této stránce věnoval hlavní pozornost největší současný myslitel šachový, Emanuel Lasker, jak v tom, co sám o šachu napsal, tak i v tom, co z cizích projevů převzal. Jeden z těchto projevů je zvláště zajímavý pro náš problém. Projev ten pokusil se charakterisovat tři žijící mistry světa dle "vůle": Aljechin má prý vůli k boji, Capablanca vůli k zjednodušení, Lasker vůli k vítězství. Protože vítězství je výsledek boje, máme zde dvě osobnosti "bojovné" a jen jednu osobnost jiného rázu. Tím by charakteristika šachu jako boje byla ještě zesílena, a samozřejmě jí nikdo popírat nemůže. Šach jest bojem, aspoň pokud jde o hru praktickou; při úlohářství může tento charakter být sporný, zejména pokud jde o samoty, ale toto odvětví jest, přes všechnu jeho cenu estetickou rozhodně odvětvím vedlejším. Hlavním odvětvím zůstává hra praktická, a ta je bojovná; leč, protože jsou i boje jiného druhu (válečné, literární atd.), je třeba určit, v čem tkví odlišnost boje šachového od bojů jiných, čili obsahový svéráz hry této. Pravím svéráz obsahový: nebo svéráz na základě znaků jiných, nešachových, je samozřejmý: války se vedou pro dobytí území, pro rozpory politické, náboženské atd.; polemiky literární vedou se pro rozpory umělecké, vědecké atd.; boj šachový se však vede analogicky jako zápasy tzv. sportovní, buď profesionální pro zisk, neb amatérsky pro zábavu. O tom již jsem se zmínil, a rys tento nestačí k charakteristice šachu proto, že šach jej má společný se "sporty" tělocvičnými (S některými sporty tělocvičnými má šach společnou i jednostrannost. Šach je sport duševní a vylučuje pohyb tělesný. Ale i sporty tělocvičné vylučují některé druhy pohybů (při kopané je hráčům zakázáno užívat rukou atd.) Nám však pro charakteristiku šachů je třeba obsahových znaků, kterými šach od ostatních bojovných sportů se liší.

Tím očiťujeme se u jádra problému. K boji je třeba bojiště, bojovníků a zbraní, jakožto elementů stálých (statických) a vedle toho bojovné činnosti samé, vedoucí k neustále se měnící situaci obou stran (dynamika). V každém z těchto bodů hra v šachy má svérázné rysy, v nichž se s ní arci částečně shodují některé hry méně významné (hra dáma a j.)

V šachy hraje předně na zvláštním bojišti, na šachovnici. Je to čtverec, rozdělený na $8 \times 8 = 64$ čtverců menších. Jak známo, čtverec jest abstraktní pojem geometrický, od něhož každý konkrétní (nakreslený, vyřezaný atd.) "čtverec" více méně se liší, aniž by to praktickému použití vadilo. Tak i u šachovnice je zásadně lhostejno, zda-li její čtverce jsou vyrobeny pravidelněji či méně pravidelně, také je lhostejno, z které látky je zhotovena - jde pouze o to, aby přibližně správně znázorňovala abstraktní plán čtvercový.

Na šachovnici se střídají dvojce "pole", tj. čtverce, tzv. "černá" a "bílá". Ve skutečnosti není třeba těchto barev; na většině šachovnic se vyskytují barvy žluté, hnědé atd. Název "černý" a "bílý" v šachu neznačí barvu skutečnou, nýbrž je to jen nepřesné označení dvojitosti to jest abstraktního rozvířku dvou partnerů.

Mohlo by se arci zdát, že některá pravidla šachová jsou konkrétnější; říká se, že šachovnice má být umístěna tak, aby každý hráč měl bílé pole jako první po pravé straně, a že dáma stojí na počátku hry na poli téže barvy, jakou má sama. Ale obě tato pravidla vyjadřují to, co míní stanovit, úplně nevhodně; stručněji a přesněji by se obé vyjádřilo pravidlem: dámy na počátku hry stojí na sloupci d. Jedině tato formule vystihuje dokonale svůj účel, při tom je nejkratší. Zároveň však je z ní patrné, že rozeznávání polí "bílých" a "černých" je zvykem v podstatě zbytečným. Rozložení čtverců na šachovnici se dvojbarevností stává přehlednějším a názornějším (praktický význam to má hlavně jen u střelců, z nichž každý bojuje pouze na jedné polovině šachovnice), ale s podstatou šachové hry a jejich pravidel nemá to co činit právě tak, jako lhostejným jest i čtvercový tvar 64 polí; kdyby místo těch 64 čtverců bylo na šachovnici znázorněno 64 kruhů, nezměnilo by se na hře nic, jen když by kruhy byly vedle sebe položeny tak, jako pole obvyklá. Jde tu prostě pouze o abstraktní vztah polohový a o nic konkrétního.

Nejpádňjším důkazem toho je hra "na slepo", totiž hra bez šachovnice i figur, konaná pouze ve fantazii hráčově. Zde rozlišování polí dvou barev nemá významu, protože stačí, aby hráč si představoval prostě 64 polí - ať čtvercových, či kruhových či jakéhokoli tvaru jiného - a barva jejich je zbytečná. Z vlastní zkušenosti mohu konstatovat, že při hře na slepo představují si pouze polohu polí a postavení kamenů na nich, nikdy však barvu polí a také ne určitý tvar kamenů, nýbrž jen jejich akční působnost.

Tím přicházíme k druhým složkám šachové hry, k bojovníkům a zbraním. Šachový boj se koná 32 kameny, z nichž každý hráč má 16. Každý z těchto kamenů má působnost vymezenou geometrickými pravidly právě tak, jako jest vymezen tvar šachovnice, tedy pravidly abstraktními (věže táhnou kolmo, střelci šikmo atd.). Názvy jednotlivých kamenů zní arci konkrétně a připomínají určité konkrétní útvary vojenské (pěchotu, jízdu atd.), ale tyto názvy - nehledě k tomu, že z části jsou přímo nesmyslné, na příklad název nejsilnějšího kamene "dáma" - mohou se jakkoli změnit a nic se při tom nezmění na hře samé. Také se názvy ty v minulosti měnily; na příklad v básni Adama Mickiewicze "Warcaby" psané r. 1819, jednotlivé figury jsou nazývány jmény národů (na příklad věž se jmenuje Sarmaton, jezdec "Španělem", střelec "Francouzem" atd. a přece hra jest úplně táž jako dnes.

I šachové kameny tedy jsou stejné jako šachová pole, jen jmény abstraktních vztahů geometrických, jmény někdy zcela nahodilými a nevhodnými. Nejnázorněji sledujeme tento geometrický charakter v úlohách a matech, jež se blíží nejabstraktnějším směru malířství, kubismu. Konkrétní realita v obou případech, v šachu i kubismu, ustupuje zcela v pozadí vůči abstraktním fikcím a relacím polohovým.

Tato abstraktnost šachu se shoduje s dvěma základními složkami kategorie kulturních výtvorů - s právem a teorií. Také u výtvorů právních, jako jsou na příklad předpisy práva trestního a u výtvorů vědeckých a filosofických, jako je na příklad věta Pythagorova, je lhostejno, na jakém materiálu jsou napsány nebo vytištěny (anebo zda-li se obejdou bez materiálu zevního, jako právní obyčej je nepsané nebo hra na slepo); také je zásadně lhostejno, v kterém jazyce jsou vyjádřeny. Principiálně jde při formulích právních a teoretických jen o to, aby formule ty vyjadřovaly určité vztahy: právo vztahy praktické či akční, teorie vztahy teoretické či fikční. A poněvadž hra v šachu nesporně jest jevem fikčním, náleží uvedenými svými vlastnostmi do složky teoretické; je částí její vedle vědy a filosofie. To nepřekvapí, uvážíme-li spodní psychologické předpoklady všech

těchto výtvorů: ke hře v šachy, právě tak jako k vědě a filosofii, je třeba soustavného přemýšlení, tedy činnosti převážně rozumové.

Tím jest rozřešena jedna část problému, totiž zařazení statických složek šachové hry v rámec soustavy sociologické. Není tím však ještě rozřešen problém celý, zvláště ne stránka dynamická.

Účel šachové hry, boj na šachovnici, různí se zjevně od účelu vědy a filosofie. Vědec a filosof se snaží určité jevy poznat a vyložit - to v šachu konají tzv. šachoví teoretikové; "praktický" šachista však snaží se použít abstraktních složek hry, totiž bojiště, bojovníků a zbraní k překonání odpůrce, majícího k dispozici stejné zbraně. Činnost vědecká je v podstatě podáním a zkoumáním samoučelným, a její výsledky teprve po vykonání této vědecké abstraktní činnosti mohou být prospěšny také v konkrétním použití praktickém; naproti tomu šachista má k dispozici abstraktní pravidla již dávno hotová a jeho činnost záleží pouze v jejich bojovním použití více méně zdařilém. Tedy, je-li mezi vědou a šachovou hrou dvojí shoda; v spekulativní psychologii a v abstraktním charakteru formulí, s kterými oba ty kulturní výtvary zacházejí - s druhé strany je mezi nimi několikrátý rozdíl: předně rozdíl vědy, hledající formule a hry šachové, aplikující formule již hotové, za druhé rozdíl vědecké činnosti jako práce, hry šachové, jakožto hry, a to hry bojovní.

Jest ještě třetí rozdíl, arci jen relativní: většina věd zkoumá přirozenou skutečnost a hledí ji poznávat a vysvětlovat jako realitu vázanou pevnými vztahy nutnými; naproti tomu hra v šachy jest výtvozem ryze umělým a libovolným, výtvozem fantasie; a jakkoli její základní pravidla jsou ustálena a každý hráč se jim musí podrobit podobně jako inženýr, stavící most, musí se podrobit zákonům pružnosti a pevnosti stavebních hmot, přece fantasie každého jednotlivce hráče má dosti svobody, aby i v rámci těch pravidel tvořila nové vztahy útočné a obranné, ba i vztahy působící dojmem estetickým. Zkrátka v šachové hře, právě pro její charakter jako hry, jest sice více libovůle nežli v přesné vědě, ale zároveň i více volnosti a více možnosti k tvorbě formální krásy. Ve vážné praxi běda inženýru, lékaři nebo národohospodáři, politikovi a vychovateli, jenž by chtěl jednat proti skutečným zjištěným teoretickou prací fyzikální, chemickou, sociologickou, psychologickou atd.; ale v šachové hře dosti často právě největší mistři hrají proti pravidlům šachové teorie a opravdu nejednou se zdarem, jak nynější mistr světa Aljechin opětovně (zejména v zápasech s Bogoljubovem a Euwem) ukázal, třebaže tím proti sobě popudil doktrináře, kterých v šachu nechybí právě tak jako ve vědě.

Méně všeobecným rysem šachové hry oproti abstraktnosti teoretické jest její rys estetický. Některé posice i tahy a kombinace tahů působí dojmem výtvarné krásy; na tom se zakládá úlohářství a jeho rozličné druhy, směry a školy, a "úlohové" či problémové situace v partiích. Je to krása příbuzná ornamentu v umění, po případě jak jsem už podotkl, malířskému kubismu. Je však ještě druhý způsob krásy, v němž se může rozehrát fantazie šachová, totiž bojovní kombinace, zejména kombinace obětní. Kdežto úlohová krása je krásou pozic, resp. střídání pozic a jejím vrcholem jsou estetické maty (čisté, ekonomické atd.), tedy je v podstatě krásou statickou, krása kombinací bojovních jest krásou dynamickou, jež k vítězství taktickému připojuje element estetický. Kombinace obětní kromě toho vyzdvihují význam převahy poziční tj. formální nad význam síly materiální a tím nejen umělecký dojem zvyšují, ale dokonce připojují k němu i zárodek všeobecné kulturní; ony znázorňují převahu kvality nad kvantitou, ducha nad hmotou. V krajních případech stupňuje se tento dojem až k akrobacii a senzaci v dobrém smyslu, když hráč odvažuje se nejdobrodružnějších a nejnebezpečnějších podniků a provede je se zdarem. Příkladem jest Laskrova partie ze zápasu s Tarraschem o mistrovství světa r. 1908, kterou Marco přirovnal k Blondinovu přechodu po laně na slepo přes vodopád Niagarský, a ještě více Steinitzovo vítězství v Hastingsu 1895 nad Bardelebenem, kde Steinitz v situaci myslitelně nejohroženěj-

ší 14.tahovou periodou opětovných útoků nakonec zvítězil v nejryzejším slohu, podobně jako Duras v Karlových Varech 1911 v pozici zdánlivě prohrané porazil důmyslnou kombinací Cohna.

Takové výkony, přímo nervově otřásající, jsou vrcholem výkonů závodních, a jejich dojem připomíná dojmy z nejnepříjemnějších a nejnapínavějších druhů sportů, jakými byly v antickém Řecku dostihy s konskými spřeženími ve vozech, nebo jakými jsou opravdové zápasy boxerů, jež právě pro svou nebezpečnost se těší největší popularitě. Takové partie připomínají i proslulé historické výkony válčení skutečného; v našich dějinách jsou to zejména výkony Žižkovy, jenž dokonce několikrát unikl podobným geniálním důmyslem z obklíčení, kde byl považován za ztraceného; na hoře Vladaři u Žlutic r.1421, v Kostelci nad Labem r.1424 a na proslulém zájezdu do Uher.

Takovéto vrcholné výkony šachové ovšem otřásti mohou nejen nervy pozorovatelů, ale i nervy hráčů samotných; připojí-li se k tomu ještě úmorná práce myšlenková, spojená se studiem šachové teorie a s napětím při opravdovém boji šachovém, není divu, že ne jeden mistr šachu zaplatil své výkony nervovým ochuravením.

Ale i tyto nepříznivé případy, stejně jako velkolepost vrcholných výkonů mistrů šachu a jako velké historické obdoby jejich ukazují, že hra šachová svými principy a důsledky zasahuje nejen do mnoha oborů kultury a tedy má široký význam kulturní, ale i že zasahuje hluboko. Nemíním zde opakovat, co bylo nescísněji napsáno o mravně výchovném významu hry šachové - již Franklin uvádí jako prospěšné vlastnosti rozvíjené touto hrou: prozřetelnost, opatrnost, rozvahu a zvláště zachování duševní rovnováhy i v nepříznivé situaci s důvěrou v možnost nápravy, a bylo by možno takových vlastností uvést ještě více - chtěl bych pouze připomenout některé doklady o významu této hry v minulosti a přítomnosti, a osmělit se k předpovědi jejího významu pro budoucnost.

Počátky hry v šachy se ztrácejí v temnu dávné minulosti. Stačí však upozornit na nejnovější objev, totiž šachovnici a skvostné figurky, nalezené v hrobě Tutankamonově v Egyptě, jenž dokazuje, že hra v šachy, byť v detailech ne zcela shodná se šachem nynějším, byla pěstována již před pěti tisíciletími, a je tedy jedním z nejstarších výtvorů vyšší kultury starověké, které se nám dochovaly - starší než řecké umění, gymnastika i filosofie, starší než křesťanství, buddhismus, nauka Konfuceova i Mojžíšova. Přetrvala-li tato hra všechny náboženské i politické převrasy ve zdraví a došla-li místy takového rozšíření jako na příklad v sovětském svazu, kde se stala přímo částí oficiální kultury státní, pak tato houževnatost a životnost její dle Darwinova zákona o přežití nejzpůsobivějších bytostí v boji o život je důkazem o podivuhodné solidnosti jejich kořenů. Je zjevno, že schema boje, jaké vytvořili původci šachu, vyniká zdařilým zjednodušením účelů i prostředků a přese všechnu svou umělost a hravost, pro kterou se hodí tak vydatně k volné činnosti myšlenkové a ušlechtilé zábavě, jest podloženo hlubší opravdovostí.

Z toho, lze soudit, že hra v šachy jest určena i budoucnost neméně významná než minulost; a snad v budoucnosti význam její ještě vzroste.

Snahy posledního půlstoletí po vědomé a účelné organizaci práce nebudou se moci vyhnout úkolu širšímu; účelné organizaci poměr mezi prací a hrou. Je-li práce jakožto pravidelná, účelná činnost, jedním z podstatných výtvorů kultury, jest hra jakožto kompenzace námahy, jednostrannosti a únavy, spojená s každým druhem práce neméně nutnou částí kultury, než práce sama. Byl-li názor starého zákona, dle něhož práce jest trestem za první hřích, zaměněn za moderní názor "buď práci čest"!, je třeba rovněž odstranit zastaralý názor, považující hru za malichernost, příslušícím leda dětem. Hra jest protiváhou nepříznivých účinků práce na dělníka tělesného a duševního, je nutnou částí tělesné a duševní hygieny a u mládeže zvláště významnou částí výchovy. Je tedy třeba jednak hry tělesné a duševní

soustavně pěstovat, jednak hry bezcenné a škodlivé nahražovat hrami prospěšnými. To pak znamená konkrétně v oboru her duševních: nahražovat a vytlačovat hru v karty ušlechtilějšími hrami, zejména hrou v šachy. Je smutným svědectvím duševní povrchnosti a prázdnoty, chápeli se mládež při každé příležitosti, při každé prázdné chvíli (ve vlaku, při koupání atd.) karet, a to namnoze právě hazardních a mravně i hospodářsky rozvratných her toho druhu. Je také smutným svědectvím o starší generaci, když nejen sama ubíjí čas karbanem, ale dokonce i mládež k tomu vede. Zde nepomohou zákazy, nýbrž jen práce pozitivní; propagace her cenných. Prospěch z propagace šachu by mohl být přímo nedohledný. Poukáží na jednu možnost: časté sebevraždy mládeže ukazují, jak málo má nynější mládež duševní rovnováhy a trpělivosti při nepříznivých příhodách, jako jsou školní neúspěchy, nešťastná láska atd.; nuž, právě hra v šachy vychovává hráče k těm vlastnostem, které dnes mládeži chybí (Mimo to hra v šachy podobně jako četné hry tělocvičné vyžaduje k opravdovým výkonům pracovního studia a trainingu; také tím se nervy otužují). Jest možno, že šířením hry v šachy ne jeden mladý život by mohl býti zachován.

Jsem nucen pro nedostatek času se omezit na upozornění: Další prospěchy z propagace šachů si může každý představit. Nemohu však opominout ještě jednu perspektivu budoucí kultury, při níž více než jinde přichází k slovu sociologie. Jde tu o veliký a palčivý problém války. Státníky a sociology zaměstnává otázka: zaniknou v budoucnosti války či jest válka nezbytným občasným zjevem kulturním, jehož se lidstvo nikdy nezbytně nezbaví?

S jedné strany nikdo nepopírá, že hrůzy, surovosti a škody, působené moderním válčením, jsou horší než bylo tomu v minulosti, a právem se tvrdí, že při rostoucí ničivosti zbraní mohla by jediná válka v budoucnosti vést k rozkotání veškeré civilizace a záhubě lidstva; proto většina lidí ušlechtilých odmítá válku vůbec a tvrdí, že pokrok civilizace vyžaduje trvalý mír. Naproti tomu strana druhá tvrdí, že válku nelze odstranit, protože bojovné instinkty jsou člověku vrozeny, a že odstranění války není ani žádoucí, protože boj má hodnotu výchovnou, an přispívá k vypěstování mužných cností: statečnosti, odvahy, kázně, obětavosti, družnosti, vlastenectví atd.

Nemůže samozřejmě být úkolem tohoto výkladu pouštět se do pokusu o řešení tohoto obrovského problému. Jedna jeho stránka však přece se týká šachové hry. Roste-li stále technická ničivost válečných zbraní, roste zároveň citlivost kulturních národů vůči brutalitám války, to jest: lidská mysl se stále více zjemňuje. Tento vývoj zasahuje všechny stránky ducha lidského, tedy i bojovné instinkty. I nelze odmítnout možnost, že tyto instinkty dosáhnou jednou v budoucnosti takového zjemnění, že odpor lidstva proti válčení technickému vzroste do krajnosti, ale že bojové instinkty najdou si ventily směry jinými, méně ničivými; z takových bojových projevů pak by důležitý úkol připadl bojovným hrami, a mezi hrami ovšem hře v šachy. Takto hra v šachy možná bude kdysi jednou z forem kultury, které přispějí k zachování a kultivaci bojovných instinktů lidských a současně k odstranění onoho zhoubného zcestí, na které dnes tyto instinkty zneužitím technických vynálezů byly zavlčeny.

Leč, ať budoucí vývoj kultury bude se brát cestou jakoukoli, doufám, že se mi podařilo aspon v největší stručnosti ukázat hluboké kořeny a široký kulturní dosah šachové hry i prospěchy, které by její propagace a účelné pěstování mohlo přinést veškerému lidstvu!

Foto: K. Molenda, Tábor.

Těžkému boji o důležité posice — jehož jevištěm je kavárna „U Nových“ v Táboře — přihlíží vysloužilý bojovník mistr Šmaha a chef lvovské opery Milan Zuna, dříve nyní v Táboře. „Vyčkávajícím“ bojovníkem je Dr. Chalupný, autor „Vltavy“.

Historický snímek "staré gardy" tábořských propagátorů šachu z první světové války r.1916. Mezi nimi chybí již Karel Fiala, zemřelý 2.ledna 1916.

Na snímku časopisu "Světobor" z roku 1916:

V levo dole autor článku "Hra v šachy s hlediska sociologického" univ.prof.dr.E.Chalupný, dále Šmaha, Zuna a redaktor Kubíček.

Dějiny šachové hry v Čechách.

Není na světě hry, o níž bylo napsáno tolik, jako o šachu. O tom, kdo vynalezl hru v šachy, je příliš mnoho dohadů.

Forma dnešního šachu o čtvercové šachovnici 8x8 polí vznikla pravděpodobně v Indii v letech 500-550 našeho letopočtu. Hra se do Evropy dostala třemi proudy; přes Turecko, Španělsko a Rusko. Do Ruska se dostal přímo u Persie, kdežto do Turecka, Itálie a Španělska jej přivezli obchodní cestovatelé.

Kdy a odkud se dostala hra v šachy do Čech, vědecky podrobně popsal historik Čeněk Zíbrt ve své studii "Dějiny šachové hry v Čechách" již v roce 1888. Poněvadž je to v české literatuře nejpečlivěji sestavený dokument, použiji jeho podstatnou část v úvodu této kroniky. Populárně psané dějiny F.J. Prokopovy (Československo ve světovém šachu) i krátké dějiny Ctibora Kendeho (Okno do světa 1940), užívají taktéž podkladů z dějin Zíbrtových.

V textu budu se držet původního výkladu Zíbrtova a tam, kde se odvolávám na historický doklad, uvedu odkaz ve tvaru zlomku. Jmenovatel značí odkaz, čitatel stránku Zíbrtova spisu. Zajímavé odkazy uvedu v plném znění.

Knížka Zíbrtova z roku 1888 začíná:

Po dlouhém pochoodu rozmanitými oklikami zavítali ze smávého orientu do zemí západních král černý a bílý, oba s družinami svými, podrobivše se změnám v kroji a stroji, upraveným podle poměrů země, kde byli vlídně přijati ... Na daleké pouti je provázela tajemná báje. Zahalila jejich původ nevyzpytným závojem, setkaným z několika vtipných zkazek - a marně se snažili učení i neučení, povolání i nevyvolení, aby tajemný závoj odhalili hromadami sebraných citátů, planými i vážnými vývody a dobrali se v šerém dávnověku konečného výkladu o původu hry šachové.

Knihám, které se o to hádají, kdo, kdy a kterak vymyslel šachy, není míry, není konce. Kdybychom je měli všechny po ruce, tvořily by ohromnou knihovnu.

Vedle jiných důkladných knih, jež se obírají luštěním záhadného původu hry šachové (2/1), vyčerpal nejnověji děje a literaturu šachovou A. van der Linde. Jsa vyzbrojen znalostí řečí orientálních, přečetl a kriticky rozebírá kde jaké skletby o šachu. Obrací se zároveň rozhodně proti všem pochybným doměnkám o původu hry šachové, jež zbudovány byly na mělkém podkladě a chce nadobro řešit otázku šachovou. Výsledků, jivhž se dopracoval na základě materiálu, sneseného s mravenčí pílí, užívám na vřdných místech (3/1).

Hra šachová byla odjakživa souhlasně posuzovateli chválena a prohlašována za korunu všech her; slovy našeho básníka Čecha zvána **"her perlou skvoucí"**.

Nazývají šachy vznešenou hrou, slavnou a velebí je celou ještě skupinou pochvalných epithet (4/1). Rády středověkého rytířstva ukládají, aby bohatýr vedle jiných nezbytných požadavků rytířské etikety - uměl hrát v šachy. Proto bývala pacholata "urozených pánů" hned od útlého věku vyučována hře šachové (1/2). Nedivme se proto, že byla pojmenována hrou rytířskou (2/2) a později dokonce pokřtěna na "hru královskou". (3/2).

Příčinou, proč šachová hra doznávala takové pochvaly a všeobecné obliby, byl způsob, jakým se hraje na šachovnici. Nejde v ní o přízen nebo nepřízen štěstěny jako při hrách ostatních, jež mohou spočívat na libovůli nebo náhodě, nebo i šalbě lstivého hráče. V počestném turnaji šachovém nepochodí podvodný hráč nebo kdo spoléhá na ná-

hodu. Jen kdo bojuje promyšleně, s důvtipem, může spoléhat na vítězství. Jsou mnozí, kteří nechtějí šach považovati za hru, dlouze a široce dokazující, že je to věda (5/2), které sluší dáti místo mezi vědami a které třeba vyučovati mládež na školách (6/2). Vynikající myslitelé posuzují šach v ten smysl, že je to hra na hru příliš vážná a na vážné zaměstnání přece však jenom hra ! (7/2)

Pokud se týče stránky pedagogické a psychologické, byla napsána o šachu četná pojednání (1/3). V boji na šachovnici spatřovali vzor boje vůbec, hru poučnou pro bojovníka (2/3), "jež vojevůdci dává mnohou vtípnou radu". (Sv. Čech). Středověký státník viděl zase v šachu svět, v šasích rozmanité stavy lidské, boháče vedle chudáka, pána vedle sluhy, krále v sousedstvu rolníkovu, zemany ve spolku s řemeslníkem.

Když už jsme podali cizí posudky o hře šachové, zastavme se na chvíli, co soudí o šachu náš Jungman, vykládaje slova B. Franklina (1/4). Shrneme tím zároveň již uvedené věci v jakýs takýs celek. "Jestliže hry vůbec hodny jsou pozornosti jak politika, tak učitele a správce mravnosti, poněvadž netoliko s povahou lidu v úzkém spojení stojí, alebrž i touž povahu a mravy jeho vedle jiných prostředků vzdělávají a řídí: zasluhuje, tuším, té pozornosti dvojnásobně ta hra, která mimo to i sama v sobě nejušlechtilější a nejdůmyslnější jest, i k vybroušení rozumu a zostření vtípu přenáramně prospívá. Ta přešlechtilá, předůmyslná, poučující hra, nebo raději **všech her královna - jest hra šachovní ...**" (2/4). Tolik tedy Jungman.

I když nechceme plýtvati širokými slovy o významu hry šachové, jsme nuceni bezděky učiniti tu ještě kratinkou zacházku a poukázati na to, že ve hře šachové nejlépe se osvědčuje výrok Wielandův, který říká: jak se člověk při hře nemá na pozor, odhaluje bystrému pozorovateli své ledví a srdce. Dobře hovoří Polák: "W szachach przyjacielea poznáč" (3/4) a v též smysl vyznívá i výrok Goetheův: "Dies Spiel ist der Proberstein des Geistes 4/4)".

To znali staří dobře. Místo všech jiných projevů o tom, klademe zde pamětihodný výrok Upsalského biskupa v XVI. století Oloa Magna, jenž ve své obšírné skladbě zanechal zprávu, že je zvykem severanů zkoumati povahy příštích svých zetů ve hře v šachy. Tehdy prý hráč chtě nechtě projeví se bez přetvářky a tchán bezpečně poznává jeho povahu, jeho vášně, jeho mužnost nebo chabost v době jemu příznivé i nepříznivé. Výsledkem pozorování řídí pak volbu snoubence svojí dcery (5/4).

Pro nás Čechy má narážka Olaova zvláštní význam. Stará dánská píseň líčí, jak vyslanec krále dánského Strange Ebbesøn, žádaje roku 1204 za ruku dcery Přemysla I., zvané potom Dagmar, hraje po dávném zvyku šachy. Tohoto motivu užil Václav Brožík, nakresliv obraz, jak pan Strange na dvoře Přemyslově šachy hraje (reprodukce v Ruchu 1885) A Svatopluk Čech použil téhož motivu, patrně po důkladném studiu hry šachové, v první části své básně "Dagmar", jehož pěkná slova zaslouží reprodukce:

"Nad šachy se nejsnáz prolamují pouta,
do nichž potměšilec rysy tváře nutí
a zlý démon nitra v náhlém zablesknutí
na světlo se řítí z ukrytého kouta.
Protož zdá se mi, že pěkná zvyklost ona,
kde se snoubenci před svatbou v šachu měří,
- u nás v Dánsku mnohdy obřad ten se koná -
v základech tkví moudrých; více často ženich
nevěště, ta jemu bezděky tu svěří,
pežlí v nejtajnějších za rok okamžicích.
Uskočnost tu mnohdy blýskne tahem lstivým,

mnohdy pravá tvář se na chvíli tu zjeví
- dotud skrytá maskou vlídnou, za úsměvy -
škodolibá, zporná, s okem škaredivým,
prchlivost tu skrytá náhlým žářem šlehá !" (5/5)

Zíbrt pak pokračuje, že jest nezbytně třeba, po této oklice srovnat poměry v Čechách s poměry jinde, kdy v kterých zemích se šach vyskytuje poprvé. Napsáno bylo o tom zase mnoho. Linde po důkladném bádání a bedlivé rozvaze stanoví na základech historicky věrných (5/5):

Arabové znají šachy až v IX. století. Od nich poznali hru šachovou Španěle na začátku XI. století a současně dostal se šach do Itálie. Ve druhé polovině XII. století proniká šach do Anglie a Francie. Kdy se šachová hra dostala do Německa se vede spor (1-2/6) Jisto je, že za vzcházejícího se styku Itálie s jižním Německem dostala se šachová hra i sem.

Vedle tohoto proudu přes Gibraltar do Evropy je znám další, postupující z východu do Evropy, do Ruska a říše byzantské. Vypráví o tom Anna Komnenovna (1083-1148), dcera císaře byzantského, že otec hrával v noci šachy. Že to byla hra tenkrát ještě málo rozšířená, dokazuje poznámka, že prý ta hra vymyšlena byla v Assyrii a odtamtud že přišla k Byzantincům (3/6).

Dle svědectví starých cestovatelů a spisovatelů (4/6) vynikali odedávna Rusové na šachovnici nad jiné národy a jak Jänisch (ruský historik + 1872) dokázal, dostala se k nim hra šachová přímou cestou ze sousední Asie.

O prioritě hry šachové sváděli spisovatelé jednotlivých národů učené pátky, hašteřili se o to, kdo se může chlubití nejstarším spolehlivým dokladem. Právem zařadili obecně chválenou hru královskou mezi ony znaky, po nichž možná v kulturní historii lze soudit, že ten národ, který si oblíbil hru tak důmyslnou, vyžaduje zvláštní duševní vyspělosti a bystrého vtipu.

O historii šachu slovanského vědí v cizině pramálo, nebo raději nic. Snad ani netuší, že Rusové hráli ze všech Evropanů šachy nejlépe a snad nejdříve. Patrně také neznají zajímavé historie šachu polského (3/7) a nečetli staré zprávy Hydeovy, že Jihoslované hrávali s Benátskými kupci korespondenčně, užívajíce k tomu zvláštních značek, ustálené již jakési notace (4/7).

Linde znal historii šachu perského, arabského, portugalského i islandského, ale šachu českému věnoval na konci svého díla jen krátkou vzpomínku (5/7). Tomu se ovšem divit nemůžeme. Kromě náčrtku F. Menčíka ve Světozoru 1878, č. 31, nebylo do té doby napsáno nic o historii šachu v naší vlasti.

Historik Č. Zíbrt chtěl tedy ukázat na základě dosti četných dokladů staročeských, že předkové naši už za starodávna a rádi hrávali šachy, majíce návod k této hře již ve XIV. století.

Píše o tom toto:

"Starí věděli, že hra v šachy nevznikla v Čechách. Přejali zároveň s touto hrou z ciziny příchodí, různé vybájené i pravděpodobné domněnky o původu šachu, o nichž si pak vyprávěli po svém, že je vymyslel kdosi daleko, až v království babylonském důvtipný mudrce na polepšení krále-ukrutníka, nebo že je vymysleli bádatví Řekové v ležení před Trojí.

V "Knížkách o šaších" hovoří autor Tomáš ze Štítného, proč byla hra v šachy vymyšlena (1/8). Vymyslel ji mudrce, aby vtipnou zábavou připoměl zlému a nemoudrému králi, co by si mu nikdy nebyl odvážil říci přímo.

Staří Čechové znali ještě jinou verzi o původu hry šachové. Po doměnce národů jiných soudili, že byla vymyšlena Odysseem a Palamedem při obléhání Troje. (1-2/9)

Verse o starci mudrci, který k počtě svého krále vymyslel hru šachovou a žádal za ni tolik obilných zrn, kolik se vejde na šachovnici, položíme-li na první pole jedno, na druhé dvakrát tolik, na třetí dvojnásobek předešlého atd., je stará perská pověst, ale nic víc.

Tak hádali naši předkové o původu šachové hry. V zmateném bludišti všelikých dohadů bylo by těžko pátratí po domění pravém. Byla by to práce marná. Raději místo smyšlených doměnek přistupme k řešení otázky

kdy se šach dostal do naší vlasti.

Letopisec Kosmas ve verších o utrpení sv. Vojtěcha (+997) velebí zbožného biskupa, jak po mši nehodoval a nesnažil se někoho překonatí, anebo překonán býti "v daremném malicherném šachu"

Vzácnému dokladu tomu třeba rozuměti se strážlivou rozvahou. Že by za doby sv. Vojtěcha hra šachová byla známá v Čechách, tvrditi z tohoto dokladu nelze. Tímto však podal Kosmas (1045-1125) bezpečné svědectví, že za jeho časů - tedy ve století XI. nebo na počátku století XII. byla hra v šachy známá a pěstovaná. V poznámce, že sv. Vojtěch nekvasil po mši, *n e h r á l v š a c h y*, nýbrž obíral se písmem svatým, výkladem zákona Páně atd. zní jako výčitka na adresu jiných kněží, že po mši místo pobožného rozjímání - hrají v šachy.

Buď jak buď, doklad ten svědčí, že Kosmas šachy znal a znal-li je on, nebyl jistě v Čechách sám, jenž by je znal. (2/10)

Středověký romantismus nezná časových hranic, nešetří věrnosti místa a poměrů. Se šachem bylo to také tak. Pozdější kronikáři líčí své bohatýry jako mistry na šachovnici za doby, kdy v Evropě se mnoho, nevědělo.

o šachu Doklad podobný máme v české historii. Hammerschmid v dějinách města Klatov (2/11) popisuje původ městského znaku takto:

"Přidal kníže Oldřich Klatovům erb, neboližto štít městský s knížetckou čepicí na vrchu zdobený a literama W.K.C., tj. Woldřich Kníže České znamenáný. Pod těmi literami kázal namalovati *š a c h o v n í t a b u l k u* s červenými a bílými kostkami, neboližto čtverhrannými znameními.... O té šachovní tabulce, proč jest Klatovům přivlastněna, dvojí památka se klade: jedna tomu chce, že pro svůj prvopočátek, poněvadž skrze Burku, matku Klatovky, zakladatelky Klatov, z rodu Klenova - Klatovští pocházejí, kterýžto Klenový rod od starodávna šachovnici na svém starožitném erbu nese. A tato jest spravedlivá příčina šachovnice Klatovům do erbu dané. Však proto nemá první příčina docela zavrhnuta býti, poněvadž jistá věc jest, že Klatovští obyvatelé v umění šachové hry zběhlí byli a že to takové umění Woldřicha knížete, vidoucího na stole vyryté neb vymalované šachovnice, mnoho pohnulo, aby takovou tabulku Klatovskému štítu přivtělil."

Hammerschmid vypráví o šachové hře ještě jednu historku. Když prý kníže Woldřich navštívil r. 1015 městského primase v Klatovech, hráli spolu o peníze a primas krále obhrál o 8 zlatých dukátů.

Rod Klenovských z Klenové dostal prý do erbu šachovnici proto, že jakýsi Holub pokusil se hrát s princeznou, s níž doposud každý prohrál a princezna za to každému šachovnici rozbila hlavu. Holub hrál - vyhrál. Dostal za to erb s šachovnicí, kterou drží v ruce pan- na v bílé tykytové sukni se zavázanou hlavou (dle Lumíra 1853 a Světozoru 1888, České pověsti erbovní).

Pravděpodobnější než uvedené erbovní pověsti bude asi jiné svědectví, jež ukazuje ve shodě s Kosmovým dokladem, že na konci století XI. byla hra šachová v Čechách, aspoň u vznešených dem známá.

Že se bavili kněží tehdejší šachem snad až nemírně, zjistili jsme o tom nepřímé zprávy u Kosmy. Souhlasná zpráva uvádí, že na dvoře knížete (1036) českého Vratislava také znali šachy.

Vratislav poslal r. 1081 na pomoc císaři Jindřichovi 3000 o-
děnců pod vedením mladého syna Bořivoje k tažení do Itálie, jež pro
vázal znamenitý dobrodruh toho věku hrabě Viprecht Grojský.
Po šťastném návratu nabízel Vratislav Viprechtovi odměnou za proká-
zané služby různé dary, z nichž si některé vzal (1/13). Narážkou v
lužickém časopisu zabýval se Palacký o těchto darech a zjistil, že
mezi nimi byla též skvostná šachovnice s figurkami ze slonové kosti
a z křišťálu ozdobně provedenými (3/13).

Důležitá otázka jest, jak se šach dostal do zemí Českých a
kdy. Dle bezpečných bádání Lindeových je známo, že na počátku XI. sto-
letí byla šachová hra v Itálii známá a hojně pěstována. Dlužno si
připomenout, že Čechové se v té době s Itálií živě stykali. Je tedy
nejvýš pravděpodobné, že ji do českých zemí přinesli.

Za pravdivost tohoto mínění přimlouvají se ještě jiné vývody.
Poznáme ještě, že staří Čechové měli šachové názvosloví ustálené již
před koncem XIV. století, při tom neprosto odchylné od názvosloví
německého. Prostřednictvím řeči německé se tudíž k nám šach nedos-
tal. Staročeská názvosloví šachová jsou příbuzná s těmi, jakých bylo
užíváno v tehdejší latině.

Shrneme-li vše a přidáme k tomu některé shodné drobnosti, o
nichž bude ještě řeč, mohli bychom rozřešiti otázku, **jak se dostal
šach do Čech**, asi v tento názor:

Šachová hra byla k nám přinesena nejspíše z Itálie zásluhou
některých Čechů, kteří tam byli buď za vzděláním nebo z jiných pří-
čin. Z Francie šach ve druhé polovině XI. století k nám přijíti ne-
mohl, poněvadž dle Linde nebyl tam ještě znám. Z Německa také do
Čech nepřišel. Tomu odporuje z latiny upravené, ač jinak dosti ori-
ginální staročeské názvosloví. Od severu se šachová hra do naší
vlasti dostat nemohla, nebylo tam po ní ani potuchy. Tehdejší vzá-
jemné poměry a styky Čechů s východem nebyly tak důvěrné jako s Itá-
lií. Proto nebylo by snad pravdou vysvětlovat zavlečení šachové hry
do Čech jinak, než že se k nám dostala nejdříve z Itálie.

Zprávy o šachu v Českých zemích z XII. století nemáme žádné.
Teprve z konce XIII. století a počátku XIV. století máme doklad z Da-
limila:

Vršovci, chtějíce strojiti úklady Jaromírovi, radili se o tom.
Měli nádeji, že po jeho smrti budou v Čechách hospodařiti po svém,
budou knížata řídití jako figurky na šachovnici (1/14)

"Dohubim kniežecí plod,
tím činem bude náš slovučen rod.
Budem kniežaty jako š a c h y hrátí
a ot každého budem dary brátí"

Tento doklad netřeba vykládati tak, jak jej Dalimil vložil do
úst Vršovcům. Vysvítá však z něho, že skladatel v slovech: "Budeme
kniežaty jako v šachy hrátí", znal způsob hry šachové. A nebyl na-
jisto Dalimil jediný tenkrát Čech, který znal pravidla této hry.
Máme tedy bezpečné svědectví, že na začátku XIV. století se šach v
Českých zemích pěstoval.

Je pozoruhodným zjevem, že nejstarší zprávy o hře šachové v
Čechách pochází toliko od Kosmy a Dalimila. Chceme tím říci, že oba
doklady jsou tím zajímavější a zasluhují zvláštní důvěry.

Jiné svědectví o českém šachu ve XIV. století je zachováno v
staročeských slovnících. Čteme tam pojmenování šachových figur:
šach, králík, král, královna, pop, rytíř, roch, pěšec, šachovnice (2/14).
Autor se zmiňuje, že pojmenování má od Viléma ze Strakonice (3/14).

Ze XIV. století je také zmínka od letopisce uherského, jenž uvádí, když král český Jan Lucemburský se svým synem Karlem přijel návštěvu ke králi uherskému, dostal od českého krále mezi rozličnými drahocennými dary též "podivuhodnou šachovnici".

Oblíbě hry šachové ve XIV. století v Čechách násvědčuje i to, že ke konci tohoto století a na začátku století XV. mají Čechové nejen latinské spisy o šachu, než také již česky zpracovaný spis Jakuba de Cessolis z roku kolem 1290 pod názvem "**Solatum ludii scachorum**".

Latinský originál přeložil do tehdejší češtiny Tomáš ze Štítového (1335-1405) a dal mu název **Kniežky o šašiech a co hra šachová ukazuje a učí**" (viz reprodukci první strany na str. 67) Překlad je však takový, že překladatel z latinského originálu mnoho věcí z vlastní zkušenosti doplnil a původní obsah na několika místech úplně pozměnil (2-5/15). Nemýlíme-li se, jsou "Kniežky o šašiech" pro svůj klasický jadrný styl částí povinné četby ze staročeštiny na středních školách. Se stanoviska šachového podává rukopis mravoučnou kombinaci o původu šachové hry a je názorným obrazem staročeského způsobu jejího pěstování u nás ve století XIV. a na začátku století XV. a současně návodem, jak šachovou hru hrát. Mimo jiné vysvětluje se tu chod všech figur a na konec se přidává:

"Hráči opatrně na myslí přemítají, rozumují, kam by kámen šachový postavili, aby to vyšlo na dobrou. Až když v šachy hrají, již zdvíhna šach, dlúho myslí, kde by jej bezpečně posadil. Zároveň strojí úklady šachům hráče soupeře. Tak jest té hry obyčej, že ktož hraje, vždy cos buď hovoří, proti sobě jako kadés úklady kladúc. Hovoří, jakoby své bojovníky na poli šachovém rozněcovali, jim dodávali myslí. Jest také obyčej v šachové hře, že cos buď hovoří, své jako rozochvujúc a svým tušíc a těšíc je. Hrají až dohraji. Pakli dadie m a t královi, ztracena jest hra. Pakli jemu všecky poberú, také jest hra ztratit (10/17).

Z nadepsaného návodu, z technických úslolí a názvů hry šachové znovu soudíme, že to byla hra záhy oblíbená a rozšířená. Z čista jasna nebyl by dovedl překladatel a upravovatel latinského spisu Jakuba de Cessolis z ustálených významů latinských volil hned příhodná slova staročeská, nebyl by dovedl volným, plyným překladem tak vhodně vystihnouti smysl latinského návodu, kdyby neznal zastaralých, dávno již kolujících technických názvů staročeských.

Štítný šachovou hru doporučuje, za to však výstražnými slovy tepe hru v kostky a vrchcáby. Radí paní: "Prázdna nikoli nebývaj. Lépe jest spáti, neb v š a c h y h r á t i, než prázdniti."

Podivno jest, že i Jan Hus, ač se o něm vypráví, jak za mlada rád šachy hrával, později posuzuje šachovou hru jinak. Jako káře všecky hry jiné, tak i "šachování" (5/18)

Také Chelčickému se nikterak nelíbí, že páni rytíři na svých hradech při hlučném hodokvasu hrají v šachy.

Že se šachová hra ve XIV. a XV. století rozmáhala až do škodlivosti, potvrzuje mnoho dokladů a našla se celá řada odpůrců, kteří ji zavrhovali: Hus, Chelčický, Tovačovský z Cimburka, Veleslavín, Rehoř Hrubý z Jelení, kazatel Kapistrán a jiní. Veleslavín dokonce říká: "kdež co takových nástrojův vymalezl, všecky na hromadu snéstí a spáliti"

Zajímavější jest usnesení církevní ze století XV. "že nebudou připuštěni ke stolu Páně ti, kteří vedle hříchů jiných hřeší tím, že hrají š a c h y ." (2/20)

Doklad tento nutí k úvaze, proč "počestná" hra šachová jest najednou v klatbě.

Na vzdory však všem církevním zákazům byly Čechy na sklonku starověku jednou ze zemí, kde se šachy dobře ujaly. Vedle přímých, jsou i nepřímé důkazy. Tomek na příklad zaznamenává ve svých ději-

nách Prahy dům, který v XV. století nesl název "U šachovnice". (672-I)

Z XV. století jsou známy už doklady o cechovní výrobě šachových her, z "Historie Trojanské". Další doklad o tom je zachován v "Nařízení o pořádku soustružnického" z roku 1576. "Podle starodávného obyčeje a chvalitebné zvyklosti" byl povinen soustružnický tovaryš chtít mistrovati, aby uměl vedle jiných kusů mistrovských udělat "celý šachy" (1/24).

Zpráva tato jasně svědčí, že staří Čechové hrávali na šachovnicích, zhotovených domácími soustružníky.

Souhlasné svědectví o domácí výrobě šachových her máme i z archivu Jindřichohradeckého. Vyráběl je tam pánům z Hradce soustružník Fejfar. V účtech z roku 1576 stojí psáno, že stály 30 grošů.

Doklady tyto charakterisují nejlépe oblibu hry šachové, zvláště v domácnostech tehdejší šlechty. Také lidé učené, hlavně kněží a vzdělanější měšťané hrávali šachy. Je známo, že v druhé polovině XVI. století a počátku století XVII., leč který posluchač ze staroslavné koleje pražské, nakonec se uchýlil do soukromého života. Poznal mrav a zvyk soudruhů žáků, naučil se oblíbené tehdy hře vzdělanců v šachy.

Přes tyto nám známé doklady šach obecně rozšířen nebyl. Potvrzuje to na příklad Guarinoni, lékař Rudolfa II., jenž znal dobře z vlastní zkušenosti české tehdejší poměry a často o nich podrobně psal. Mimo jiné psal i o šachu českém a jeho zmínka je dost zajímavá. Jemu se patrně šach nelíbil. "Je prý to hra vzdělanců a duchovních". Neupírá, že je to hra důmyslná, že bystří ducha, ale zábavná je prý pouze pro hráče; těm, kdož se při tom dívají, hra z míry moc mrzutá a zdlouhavá (1/25).

Z trudných dob pobělohorských máme doklady o storočeském šachu jen poskrovnu. Tak jako před třemi sty léty chválí šachovou hru štitný, chválí ji i Komenský; považuje šachovou hru jako hru ze všech nejdůmyslnější, ale hru "pracnou". Ve své knize "Orbis pictus" (2/25) na příklad píše: "Nejdůmyslnější hra jest v šachy (šachovní), kdežto jakoby dvě vojska proti sobě táhnou." (Vydáno ve Vratislavi 1728) A v Janua lin. poznamenává: "V šachy hrátí pracná věc, kdež vezenouli koho do š a c h m a t, již jest po něm veta." (Vydání 1678)

Netvrdíme, říká knihovník Národního muzea docent dr. Čeněk Zíbrt ve svých "Dějínách hry šachové v Čechách" z r. 1888, že by ve druhé polovině století XVII. a později šachy v českých zemích zmizely. Urození páni, kteří buď přizpůsobivše se novým poměrům, na živě a v Čechách zůstali, nebo páni z ciziny přichozí a v Čechách se usadivší, hrávali také šachy, jenom že svým způsobem, řečí cizí. Hrávali na šachovnicích drahocenných. V J. Hradci pořizují si na příklad r. 1660 šachovnici stříbrnou za 69 zlatých 30 krejcarů, nešetříce tedy peněz na šachovou kratochvíli (4/25).

Vlivem přistěhované cizí šlechty mizí i staročeské názvy šachové. Mezi slova nově utvořená z cizí řeči, patří z latinského "scacus" upravený po česku "škach". Tak nazývá šach letopisec Hammerschmied a stejně i z dalších dvou, z té doby vzácných dokladů od Summy z Zvlastislavě a Veselého zjišťujeme toto pojmenování.

Summa chválí šach ("škach"), že je to hra počestná, hra k "prokázání bystrosti vtipu", ale unavující. "Pět nebo šest hodin pořád v š k a c h hrající, všecken se na myslí unaví." (5/25).

O šachu v XVIII. století toho mnoho známo není, leda že by se opakovalo, co bylo řečeno o konci století XVII. České zprávy o hře šachové v naší zemi řídnou, až se ztrácejí ...

Z XVIII. století máme však dva zajímavé doklady o sehraných partiích s živými figuremi.

Ve středověku se mnoho vyprávělo, jak panovníci v Orientu hrávali šach na zvlášť upravené velké šachovnici, na níž za hudebního doprovodu byl sváděn šachový turnaj s živými figurami nádherně vystrojenými. Po vzoru těchto sehrál v roce 1771 moravský hrabě Vojtěch Josef z Hodic živou partii s králem Bedřichem na louce nedalekého zámku Rosswaldu a brzy po tom v roce 1787 překvapil český hrabě Josef Thun z Hohenštejna lázeňské hosty v Karlových Varech zájmovou zábavou. U Pupova stromořadí dal rozprostříti ohromnou plátnou šachovnici, na ní pak nastoupilo 32 dítek pěkně a charakteristicky oblečených, představujících různé figury. Před velkým počtem diváků sehrál pak s nimi několik utkání s domácími i cizími soupeři. Soupeři řídili vzájemný boj mezi sebou z oken Českého sálu.

Z toho co uvedeno možno si udělat závěr, že šachová hra ve starověku až do 18. století byla převážně záležitostí panovníků, šlechty, rytířů, zemanů a kněží a lid obecný měl k ní daleko.

Další pravdou je, že do XVIII. století převládal v Čechách ryze český šach, s českým názvoslovím a českou literaturou, byť i latinsky psanou (Jakub de Cessolis: Solatium ludii scacchorum 1290, T. Štítý: Kniežky o šašiech 1539), že však po bitvě bělohorské přílivem cizinců do Čech, hlavně původu německého, hra šachová stává se v Čechách majetkem cizinců. Ryze české názvosloví se začalo reformovat v duchu německém a literatura šachová v druhé polovině XVIII. století, vycházející v Praze, je již pouze německá (Neues Königsspiel oder verbesserter Schachspiel, Prag 1770, Das Kriegsspiel oder eine neue Art des edllen Schachspiels, Prag 1783 atd.

První česká zmínka o šachu po dlouhé době ticha objevuje se v Čechách teprve počátkem XIX. století. Byl to Jungmannův článek, uveřejněný v Nejedlého "Hlasateli" r. 1806 a ve starších publikacích je na něj poukazováno jako na jediný veřejný český projev té doby. Článek navazuje sice většinou na myšlenky Franklinovy, obsažené v jeho spise Morals of Chess, avšak z toho, že se Jungmann šachem zabýval, lze usuzovat, že šachová hra byla v té době v české společnosti oblíbená a pěstována.

Je to celkem přirozené. Přihlédneme-li k vývoji lidské společnosti, vidíme, že století za stoletím se třídní rozdíly podstatně sblížují; vedle společenské hierarchie vzniká stav střední, který pak přejímá mnoho z toho, co patřilo kdysi jen šlechtě. A jak postupně zanikalo výsostné postavení šlechty všeho druhu, zanikal mezi ní i zájem o šach a tato si začala razit cestu mezi obecný lid. Vyvíjela se pak tempem podle toho, jak kde se kulturně žilo a lidové masy získávaly vliv.

První místa v Čechách, kde šachový život počátkem minulého století zapustil kořeny, byly pražské kavárny. Počátkem let třicátých scházivali se v kavárně u "Komárků" ve starém Ungeltě čeští vlastenci Palacký, Čelakovský, Chmelenský, Tyl, Mácha, Kollár (viz dr. Rezníček v NP 14. XII. 1913) a hráli zde šachy. Jaká byla úroveň hry těžko posuzovat, ale vyšel-li z této společnosti první mistr světa pražský rodák Vilém Steinitz, jistě musela být v letech šedesátých šachová hra v Praze na pozoruhodné výši.

Z této doby, především z druhé poloviny XVIII. století a století XIX. rodí se první šachoví geniové: Philidor, Andersen, Morphy, Steinitz, Zukertort, Tarasch, Cigorin, Lasker, Duras. Dva z nich jsou pražané; jeden židovského původu Němec Steinitz, druhý čisto-krevný Čech D u r a s.

První průkopníci novodobého českého šachu byli převážně problemisté. Začali uměním a literaturou. Jejich projevem doma i na venek byla česká šachová úloha. Svět začal poznávat český šach z diagramů a hrstky úlohářů, kteří po několik desítek let v druhé

polovině devatenáctého století byli jedinými jeho představiteli.

První šachovou individualitou v české společnosti byl akademický malíř Antonín K ů n i g (1836-1911) a po něm vynikající další: Kvíčala (1847-1908), Paclt (1845-1907), Dobruský (1853-1907), Pospíšil, Kober, Kondelík, Chocholouš, Mazel, Moučka, Drtina, Pilnáček, Kotrč, Traxler, Makovský, jak je tehdy z kresby malíře Königa uvedly na titulní straně "Humoristické listy" ze dne 16.XII.1887.

Výsledky jejich práce se projevily brzy. V roce 1863 a 1864 objevují se v Praze dvě šachové rubriky; v "Zlaté Praze" a Nerudově "Rodinné kronice" a třebaže neměly dlouhého trvání, byly předchůdcem nové vynikající šachové rubriky v "Světozoru", která od roku 1868 byla po 32 let představitelkou českého šachového projevu. Měla i velkou zásluhu na tom, že se v roce 1872 uskutečnil v Praze **první historický sjezd českých šachistů**, spojený s turnajem hlavním a vedlejším. Hlavní dvoukolový turnaj vyhrál Fišer 5 1/2 bodem před Kvíčalou 4 1/2, Makovský a Paclt 3 1/2, Dobruský 3. U příležitosti sjezdu vypsán úlohový turnaj s cenami: rakouský dukát, dva a jeden stříbrný tolar.

Po prvním sjezdu českých šachistů řady našenců rostly a vynutily si brzy skt velkého významu. 20.března 1884 byl v Praze založen první ryze český šachový klub, **Český spolek šachovní**, jehož sídlo bylo v Jedličkově kavárně.

Poslední dvě desetiletí minulého století byly již ve znamení prudkého vývoje českého šachového života. V tomto údobí konaly se v Praze ještě tři sjezdy českých šachistů: druhý v roce 1886, třetí v roce 1891 a čtvrtý v roce 1895. Vedle nich byly pořádány sjezdy i na venkově: V Plzni 1887,1892,1904, Ml.Boleslav 1896, Olomouc 1899, Osyky 1899 a 1900, Veselí-Mezimostí 1900-1901, Pardubice 1901 Blansko 1902 atd.

Téměř v posledních dnech minulého století přichází na scénu světového šachu velký reprezentant českého praktického šachu **Oldřich D ů r a s** (do první světové války se psal s kroužkem), který po problemistech dovršil dobré jméno českých šachistů jak svou geniální hrou, tak i příkladným vystupováním. Jeho sláva je však příliš živá, než bychom ji museli popisovat; za něho mluví již početná literatura česká.

